

Софийски университет „Св. Климент Охридски“
Международна научна конференция
на Факултета по славянски филологии – 2017
„Надмощие и приспособяване“

УСТОЙЧИВИТЕ СРАВНЕНИЯ
С МОДУЛ НА СРАВНЕНИЕТО ЦВЯТ В БЪЛГАРСКИЯ
И РУСКИЯ ЕЗИК

Теодора Кръстева
Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“,
БАН

STABLE COMPARISONS
WITH THE CHARACTERISTIC OF COMPARISON COLOR
IN BULGARIAN AND RUSSIAN LANGUAGES

Teodora Krasteva
Institute for Bulgarian Language Prof. Lyubomir Andreychin,
Bulgarian Academy of Sciences

Abstract. The subject of the present report are stable comparisons with the characteristic of comparison which is color in Bulgarian and Russian languages. It is part of a larger linguistic and linguoculturological study on stable comparisons in Bulgarian and Russian languages. Stable comparisons are chosen with the next characteristics which are the basic colors like white, black, red, green, blue, yellow and gray. Material is excerpted from dictionaries and supplemented by examples from the Bulgarian and Russian national corpora. Equivalent relations are established. Also, it established how universal and nationally specific these comparisons can be.

Key words: stable comparisons, color, linguoculturology

Предмет на настоящия доклад са устойчивите сравнения с модул цвят в българския и руския език. Представлява част от изследване на устойчивите сравнения (УС) в лингвистичен и лингвокултурологичен план в българския и руския език. За целта са избрани УС с признак – цветовете *бяло, черно, червено, зелено, синьо, жълто и сиво*. Материалът е ексцерпиран от различни източници: книгите „Устойчивите сравнения в българския език“ (1986) на Веса Кювлиева-Мишайкова, многотомния „Речник на българския език“ и „Устойчивите сравнения на руского языка. Тематический словарь“ на Л.А. Лебедева, допълнени с примери от Българския и Руския национален корпус *ruscorpora*.

ги. За устойчиви сравнения в работата се приемат сравнения със следната структура: модул на сравнението, сравнителната частица **като** (**как** – за руския език) и образ, чиято употреба е регистрирана в речници или литературни произведения. В центъра на вниманието не е доказване на устойчивостта, а съпоставката им в два близкородствени езика – българския и руския. Някои учени не причисляват сравнения от този тип към УС, поради високата степен на правдоподобност. Признакът (в нашия случай – цветът) е твърде типичен и присъщ за обекта, с който се сравнява. Затова сравнения с един и същ образ възникват и съществуват успоредно в различни езици. Според В. Кювлиева-Мишайкова важен е изборът на обект за сравнението, тъй като от всички възможности, всички обекти, които притежават във висока степен даден признак, народът избира точно определени (Кювлиева-Мишайкова 1986: 44-45).

Настоящото изследване проверява доколко съвпадат УС с признак цвят в българския и руския език, установява еквивалентни отношения, това, доколко универсални или националноспецифични могат да бъдат сравнения, базирани върху визуалното възприятие на заобикалящата ни действителност, кои цветове са по-застъпени в УС, какви образи възникват в съзнанието при споменаването им и кои са доминантите.

Устойчивите сравнения са наследство от миналото, закрепено в съзнанието на общността и отразено в езика, предаващо се от поколение на поколение. Те отразяват представите и миогледа, светоусещането на съответния народ. В центъра им е човекът със своите качества, външен вид и поведение. УС са подробно разгледани в трудовете на В. Кювлиева-Мишайкова („Устойчивите сравнения в българския език“) за българския език и на В. М. Оголцев („Устойчивые сравнения в системе русской фразеологии“) за руския, а също така в работите на П. Легурска, Райна Холанди и съпоставителното изследване на Б. Янев – „Образните сравнения с антропоцентричен характер в българския и английския език“ (2013). Но отсъстват изследвания, посветени непосредствено на цветовете в тях. Темата за цвета е широко изучавана в езикознанието от различни гледни точки: от лингвостатистически изследвания за честотата на поява на съответната лексема в текстове в определен език до тълкуване на символиката на цветовия език във или извън контекст. Подробен обзор на библиографията може да бъде намерен в студията на М. Алмалех „Слово и цвят: Психолингвистични и прагматични аспекти“ и монографията му „Цветът в Петокнижието“ 2006 г. Аз ще се спра върху отделни аспекти, касаещи цетовъзприятието и възможността за разглеждането му в съпоставителен план.

Волф Москович споделя хипотезата на Сепир-Уорф за лингвистичната относителност, според която възприятието на сетивния свят в различните езици е своеобразно. Но отбелязва, че: „Словесните асоциации показват удивителна универсалност в различните езици.“ (Москович 1969: 185, цит. по Алмалех 2006а: 349-350) В. Кювлиева-Мишайкова отбелязва, че сравненията за цвят „имат почти универсален характер и недостатъчно отразяват самобитното

в народната душевност“ (Кювчиева-Мишайкова 1986: 78). В монографията си „Цветът в Петокнижието“ М. Алмалех характеризира цветовия език като общ код, който въздейства на подсъзнателно равнище, говори за когнитивни и културни универсалии, но признава и съществуването на национални особености в семантиката на цветовете (Алмалех 2006а: 356). Според Теорията за прототипите на Е. Рош индивидите придобиват представа за цветовете чрез опита на базата на едни и същи прототипи, които представляват природни субстанции (Рош и кол. 1976, цит. по Алмалех 2006а: 354). Той определя прототипите за цветовете, които се използват в хода на изследването.

Интерес представлява и изследването на вербализацията на цветовия език извън контекст на М. Алмалех, където той посочва нормата за словесни асоциации на цвят, изведена въз основа на две асоциативни изследвания – от 1980 и 1996 година. На базата им и на базата на асоциациите с цветовете в Българския асоциативен речник от 2003 г. проверих доколко тези асоциации съвпадат с използваните в УС образи и дали те съвпадат с прототипите. Справката в речниците показва, че както в българския, така и в руския език, значително по-широко застъпени са УС с модули на сравнението цветовете *червено, бяло и черно*.

Белият цвят се среща в УС с различни компаративни компоненти, които условно биха могли да бъдат обединени в следните категории: хранителни продукти, вещества и строителни материали, предмети от бита и животни. Наблюдава се висока степен на еквивалентност между УС в българския (б.е.) и руския език (р.е). Хранителни продукти откриваме в УС: *бял като брашно /белый как мука, (прясно) мляко/молоко*. УС *бял като сирене* остава без еквивалент в руския език, макар да откриваме пример *бледный как брынза*.

Вещества и материали, голяма част от които строителни: *бял като гипс /белый как гипс, гипсовая маска, тебешир/мел, мрамор/мрамор, алабастр/алабастр, вар/известъ, слонова кост /слоновая кость; сняг/снег, пяна/пена, восък/воск*.

Сравненията с животни *бял като гъска* и *бял като патка* и с продукта на растението *памук* остават без еквивалент в руския език, както и руските *белый как стенка, как лунь* (б.е. блатар). Предмети: *бял като платно /белый как полотно, бял като хартия /белый как бумага*.

Някои компаративни компоненти се свързват с повече от един цвят дори в рамките на един език. Така например *слоновата кост* се среща в сравнения като: *белый как слоновою кость, желтоватый как слоновою кость и бледный как слоновою кость*. Белотата логично се свързва с *бледността* и в примери като *бледен (блед) като платно, като смърт, блед като сирене*, като в речниковите статии често *бял* и *блед* присъстват успоредно. Всъщност, именно образът на *мъртвеца* предизвиква най-много противоречиви цветови асоциации: *блед, бял, жълт, син, сив*.

При сравнение на УС с резултатите от теорията за прототипите на Рош установяваме, че те частично съвпадат с т. нар. прототипи/предмети, еталони на белия цвят, а именно: *мляко, сняг, светлина/ден* (Алмалех 2006а: 355). Първите два образа се срещат в УС в двата езика. Частично се припокриват и с нормата на цветовия език извън контекст, където при бялото в центъра срещаме: *сняг, мляко, сирене, хартия, памук*, а в периферията: *тебешир* (Алмалех 2006б: 81-82). *Сняг, мляко, тебешир, сирене, мрамор*, заедно с често дублиращия се модул *блед* откриваме и в Българския асоциативен речник от 2003 г. (Балтова 2003: 20).

Жълтият цвят се свързва в УС с образи от различни категории. УС с хранителни продукти: *тухло е яйце, сыр* отсъстват в б.е. Растения и техните плодове се срещат и в двата езика: *жълт като пъпеш /желтый как дыня, лимон/лимон, шафран/шафран*. Еквивалентни УС със сравнителна дума материали или предмети са: *жълт като восък /желтый как воск, свещ/свечка, слама/солома*. Прототипът на *жълтото* – *слънцето* (Алмалех 2016а: 355) отсъства в УС в българския и руския език. В центъра на асоциативната норма за българския език жълтото се срещат *лимонът, яйцето* (Алмалех 2006б: 82), от които само *лимонът* се среща в българските УС, докато в р.е. се срещат и двете.

В б.е. откриваме не толкова типичното УС (регистрирано като диалектно в речника на Кювлиева-Мишайкова) *жълт като краставица*, а в р.е. краставицата се свързва с друг цвят: *зеленый как огурец*. Разбира се, това показва различни стадии в зреенето на зеленчука, но интересното е, че всеки от езиците е избрал конкретен цвят, докато другият липсва.

В речниците на В. Кювлиева-Мишайкова и Л.А. Лебедева са регистрирани малко УС с модул *зелен*. Затова повечето примери са от двата национални корпуса. Еквивалентни са сравненията: *зелен като трева /зеленый как трава/газон, лук/лук, жаба/лягушка, малахит/малахит*. Безеквивалентни в б.е. са УС с образите: *гуцер, мента и планина*, а в руския: *зеленый как огурец* и на пръв поглед изненадващия образ на *морската вода* – *морская вода, полуденное море*. *Морето* е по-често асоциирано със синия цвят, чийто прототип е. Прототипи за зеления цвят са *всички растения* (Алмалех 2006а: 355), а сред асоциациите срещаме: *трева, природа, море, краставица, жаба* (Алмалех 2006б: 82), *трева, жаба, лук, природа, гуцер, планина* (Балтова 2003: 35-36).

Още по-малко са УС в горепосочените речници с модул *сив*. Еквивалентни са: *сив като сянка /серый как тень, камък/камень, пепел/пепел, стомана/сталь, мишка/мышь*. Безеквивалентни в б.е. са: *сив като сокол, зимно море*, а в р.е. *серый как пыль, смерть, мертвец, земля, ворона, небо*, често свързвани с други цветове.

В руския език съществуват две думи, които разграничават различни оттенъци на *синия* цвят. Едната е *голубой*, което означава по-светлосин цвят, свърз-

ван с небето, а другата – **синий**, обозначаваща по-наситен тъмносин цвят. В УС се наблюдава честото им смесване. В повечето примери има припокриване и се срещат както **голубой**, така и **синий** към един и същи компаративен компонент. Еквивалентни УС са двойките: **син като патладжан /синий как баклажан, син като небе /синий, голубой как небо, син като море /голубой как море**; с компаративен компонент скъпоценни камъни: **син като тюркоаз /голубой как бирюза, син като сапфир /синий, голубой как сапфир**, цветя: **син като синчец /голубой, синий как василек**. Безеквиваленти: б.е. **син като незабравка** и р.е. **синий как труп, голубой как у мъртвеца, ветер, вода** (която в б.е. се свързва с други качества – прозрачна, светла, чиста).

Прототипи за синия цвят са **морето и небето** (Алмалех 2006а: 355), които се срещат в двата езика, а в центъра на асоциативната норма срещаме думите **море, небе, синчец** (Алмалех 2006b: 82).

Предмети-еталони на **червения** цвят са **огънят и кръвта** (Алмалех 2006а: 355). Те се срещат като образи в двата езика: **червен като огън /красный как огонь, кръв/кровь**. Еквивалентни УС: **червен като домати /красный как спелый помидор, цвекло/свекла, бурак, рак/рак, мед/медь, божур/нион, мак/мак, рубин/рубин**. Безеквивалентни УС: **червен като трендафил** в б.е., **красный как пожар** в р.е. В р.е. при образа на догарящите въглища откриваме **красный как догасающие угли**, а в б.е. **черни като догарящи въглища, червеникавокафяви като догарящи въглища**. Сред асоциациите, които се срещат като образи и в УС, откриваме: **кръв, огън, ябълка, мак, домати** (Алмалех 2006b: 83); **огън, ябълка, божур, мак** (Балтова 2003: 64).

В УС с модул **черен** откриваме: етноними (еквивалентни в р.е. и б.е.) **черен като негр /черный как негр, циганин/цыганин, циганка/цыганка, апанин, арап/арап**, безеквивалентното в р.е. **черный как эфиоп**. Материали: **смола/смоль, нефт/нефть, сажиди/сажи, въглен/уголь, вакса/вакса, пръст /земля, катран/деготь, вар**.

В р.е. вместо **дъното на тигана – дно котла**. А **мастилото** се асоциира с различни цветове и оттенъци: р.е. **черный как чернила**, но б.е. **син, синьо-черен като мастило**.

Животни: **бръмбар/жук, врана/ворон, гарга/грач, гарваново крило /вороново крило**.

Предмети: **главня/головня, главешка**

Безеквивалентни УС: б.е. **маслина**, р.е. **галка, галчонок, эфиоп, трубо-чист**.

Абстрактни понятия и мистика: **дявол/черт, нош/ночь**

Предмети-еталони за **черния** цвят са: **въглища, тъмнина/мрак/нощ** (Алмалех 2006а: 355). А съответно участващи в образуването на УС асоциации: център – **нощ, смърт, дявол, негр, арап, арапин, въглен, въглища, сажиди**, периферия – **циганин** (Алмалех 2006b: 83, 90), **негр, смърт, нощ, дявол, гарван, арап, сажиди, циганин** (Балтова 2003: 64-65).

Резултатите показват значителна еквивалентност при УС с модул цвят в българския и руския език, но и появата на националноспецифични образи. В повечето случаи (без *жълтото*) те съвпадат с прототипите за цветове, макар и не в пълния им обем, и с част от центъра на асоциативната норма, по-рядко с периферията. По-голямата част от асоциациите и част от предметите-еталони (предимно с невестествено значение: *слънце, светлина/ден, тъмнина/мрак*) не участват в създаването на УС. Преобладават образите на обекти от бита на човека от близкото минало: различни материали и вещества с природен произход, растения и техните плодове, природни обекти. Срещат се и популярни полускъпоценни камъни (*тюркоаз, сапфир, рубин, малахит*) и цветя (*мак, божур, синчец*), известни със своя наситен цвят. УС с образ на животно се срещат по-рядко, като преобладават добре познатите дивни животни. Етнонимите са застъпени предимно при черния цвят. Някои от образите се асоциират с повече от един цвят, което понякога е свързано с различни състояния или стадии от развитието на съответния образ или с не толкова ясно фиксираната им цветова характеристика. Забелязва се и неравномерното им фиксиране в речниците, което затруднява разглеждането им в съпоставителен план.

Изследването на УС, и в частност на тези с модул цвят, не само очертава приликите и разликите в цвето- и в световъзприятието на носителите на двата езика, но може да намери приложение и в сферите на теорията и практиката на превода, преподаването и изучаването на чужди езици и лексикографията.

Библиография

- Алмалех 2006а:** Алмалех М. Цветът в Петокнижието. Езикова картина на света. София: Университетско изд. „Св. Климент Охридски“.
- Алмалех 2006б:** Слово и цвят: Психолингвистични и прагматични аспекти – В: Годишник на Софийския университет „Св. Климент Охридски“, ФСлФ, Том 91, София: Университетско изд. „Св. Климент Охридски“.
- Балтова, П. 2003:** Балтова, П. и кол. Български асоциативен речник. Прав и обратен. София: Университетско изд. „Св. Климент Охридски“.
- Български национален корпус.** <<http://search.dcl.bas.bg/>>
- Кювлиева-Мишайкова 1986:** Кювлиева-Мишайкова, В. Устойчивите сравнения в българския език. София: Изд. на БАН.
- Лебедева 2015:** Лебедева, Л.А. Устойчивые сравнения русского языка. Тематический словарь. Москва: Изд. „Флинта“, „Наука“.
- Речник на българския език.** <<http://ibl.bas.bg/rbe/>>
- Руски национален корпус.** <<http://www.ruscorpora.ru/>>
- Rosch 1976:** E. Rosch, C. Mervis, W. Gray, D. Johnson, P. Boyes-Braem. Basic Objects in Natural Categories. – In: Cognitive Psychology, № 8, pp. 382-439.